

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

א. האם סעודה בחנוכה היא סעודת מצווה?

על פי המדרש בחנוכה, מלבד נס המלחמה ונס פח השמן שנעשה בימי החשמונאים, נגמרה גם מלאכת המשכן וימים אלו היו ימי חנוכת המזבח. במגילת תענית, נזכר שחז"ל תקנו יום טוב לזכר חנוכת המזבח. ולמרות שמגילת תענית בטלה וכיום אין נוהגים את הימים הטובים המצוינים בה, מאחר וחנוכה לא בטל, ואנו נוהגים בו עד היום, כתבו הראשונים שיש קצת מצווה להרבות בסעודה בחנוכה, זכר ליום טוב על חנוכת המזבח¹. אולם סעודות אלו אינן סעודות מצוה, מאחר ועיקר התקנה של חנוכה הייתה מחמת ניצחון המכבים על היונים וביטול גזרותיהם. מכיוון גזרות היונים היו על הרוח, על המצוות והתרבות היהודית ולא על הגוף (בניגוד להמן), תקנת חז"ל הינה 'להודות ולהלל' ולא 'משתה ושמחה'². למעשה, אם אומרים בסעודה בחנוכה שירות ותשבחות לה' יתברך על הניסים, הסעודה נחשבת לסעודת מצווה³.

מקורות והערות

1. כתב בשבולי הלקט (סימן קפט) "מצאתי בשם רבינו שלמה זצ"ל מה ראו לקרות בחנוכה בנושאים בחנוכת המזבח, לפי שעמד משה רבינו בהר ק"כ יום וירד ב' בתשרי ונתבשר סלחתי ביום הכיפורים ובו ביום נאמר לו ועשו לי מקדש וידעו כל ישראל שמחל להם הקדוש ברוך הוא ושמחו במלאכת המשכן ועשו אותה בזריזות דאמר ר' שמואל בר נחמני בשלשה חדשים עשו המשכן וכל כליו, תשרי ומרחשוון ובכ"ה בכסליו גמרוה. תנחומא: מה עמקו מחשבותיך עלינו, אמר ר' חנינה בכ"ה ימים בכסליו נגמרה מלאכת המשכן ונעשה מקופל עד אחד בניסן וכל זמן שהיה מקופל היו מלמלמים על משה למה לא הוקם המשכן מיד שמא שום דופי אירע בו והקב"ה חישב לערב שמחת המשכן בחודש שנולד בו יצחק בא אחד בניסן והוקם ולא לימלם עוד אדם אחר משה, ומעתה הפסיד כסליו שנגמרה בו המלאכה, אמר הקדוש ברוך הוא עלי לשלם לו ושילם לו חנוכת בית חשמוניי וסימן הוא בידינו חנוכה חנו בכ"ה בכסליו".

ולא רק בימי בניין המשכן נגמרה המלאכה בכ"ה כסלו, אלא גם בימי חשמונאי כתב המרהש"א במסכת שבת (חידושי אגדות כא ב ד"ה מאי) "ונראה לפרש דנקרא חנוכה ע"ש חנוכת המזבח כדאמרינן בפרק ר' ישמעאל (ע"ז נב ב) דבית חשמונאי גנזו אבני מזבח ששקצו אנשי עו"ג לע"ז והוצרכו לבנות מזבח חדש ולכך נקרא חנוכה ולא קאמר הכא מאי חנוכה אלא מאיזה נס קבעו אותו והדליק בו נרות גם לפי מדרש ב"ר שמלאכת המשכן נגמרה בכ"ה בכסליו ולא חנכוהו עד ר"ח ניסן

ושבו נולדו האבות והקב"ה שילם לו בימי מתתיהו כו' היינו נמי שהיה כמ"ש ששילם לו להיות ביום
חינוך המזבח ע"י מתתיהו ששקצו אנשי עו"ג מזבח הישן".

ועוד זאת, במור וקציעה (סי' תרע) כתב טעם נוסף לקריאת שם חנוכה, "שנקרא גם על שם חינוך
ההיכל שהיה בזמן הזה בימי חגי הנביא ככתוב בנבואתו (חגי פ"ב פס' יח) שבעשרים וארבעה
לתשיעי שהוא כסלו הוסד ולמחרתו חנוכהו בהקרה ובהדלקה מבערב, שאין מחנכין המנורה אלא בין
הערביים כמו ששנינו במנחות. ועל שם חנוכת הבית נקראים ימי נס הנרות שאירע באותו פרק חנוכה.
יש מכאן סעד גדול למה שנהגו לעשות סעודות ולהרבות קצת בשמחה".

ואכן פסק רמ"א (סי' תרע סע' ב) להלכה "ויש אומרים שיש קצת מצוה בריבוי הסעודות משום שבאותן
הימים היה חנוכת המזבח". ויש להבין מה השייכות של חנוכת המזבח לסעודה בחנוכה? מדוע זה
שבאותו זמן הייתה חנוכת המזבח גורם שיהיה מצוה בריבוי סעודות?

בדרכי משה (סי' תרע אות א) כתב רמ"א "וכתב מהר"א מפראג ז"ל, אבל במרדכי הארוך (פסחים סי'
תרה חדושי אנשי שם אות א) כתב ובמגילת תענית (פרק ט) אמרו שקבעו יום טוב משום חנוכת
המזבח וכן כתב אור זרוע (הל' חנוכה סי' שכא) וכן משמע במדרש פסיקתא רבתי (פ' בהעלותך)
והכא אומר שקבעוהו משום הנס? וי"ל דמשום זה קבעו משתה ושמחה אבל להלל ולהודות קבעו
משום נס. וכן משמע מפירוש רש"י (שבת כא ב ד"ה ה"ג ועשאום) עכ"ל. ואפשר שלזה נהגו במשתה
ושמחה".

הפירוש לדבריו הוא שבחנוכה יש שתי עניינים, הראשון חנוכת המזבח שלזכרו קבעו חז"ל יום טוב
במגילת תענית, ובו יש לאכול ולשמוח כבכל ימים טובים של מגילת תענית. עניין נוסף שיש באותם
ימים הוא הנס בימי החשמונאים, שכשקבעוהו ליום טוב לא קבעוהו למשתה אלא להלל והודאה, ואין
עניין לאכול בו מאחר והגזירה הייתה בעיקר על הנפשות ולא על הגוף (וכפי שיתבאר להלן), לכן
למרות שבטלה מגילת תענית, מאחר וחנוכה לא בטל (העניין השני) ונוהגים בו מנהגי יום טוב, ראוי
להזכיר גם את העניין הראשון ולהרבות קצת בסעודות לזכר חנוכת המזבח.

2. כתב הטור (סי' תרע) "והיה אומר הר"מ מרוטנבורק ז"ל שרבו הסעודה שמרבים בהם הן סעודת
הרשות שלא קבעו אלא להלל ולהודות ולא משתה ושמחה".

וכתבו האחרונים שהסבר לזה הוא שמאחר והגזירה הייתה על הרוח ולא על הגוף תקנו רק להודות
ולהלל ולא לאכול ולשתות. כפי שכתב הב"ח (סי' תרע) "דבפורים עיקר הגזירה היתה לפי שנהנו
מסעודתו של אותו הרשע (מגילה יב א) ועל כן נגזר עליהם להרוג ולאבד את הגופים שנהנו מאכילה
ושתיה של איסור ושמחה ומשתה של איסור וכשעשו תשובה עינו נפשותם וכמו שאמרה אסתר לך
כנוס את כל היהודים ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים וגו' (אסתר פ"ד פס' טז) ולפיכך קבעוהו

למשתה ויום טוב לזכור עיקר הנס אבל בחנוכה עיקר הגזירה היתה על שהתרשלו בעבודה ועל כן היתה הגזירה לבטל מהם העבודה כדתינא בברייתא (אוצר מדרשים [אייזנשטיין] עמ' 193 ד"ה דור) שגזר עליהן אותו הרשע לבטל התמיד ועוד אמר להם מצוה אחת יש בידם אם אתם מבטלין אותה מידם כבר הם אבודין ואיזה זה הדלקת מנורה שכתוב בה (שמות פכ"ז פס' כ) להעלות נר תמיד כל זמן שמדליקין אותן תמיד הם עומדין כו' עמדו וטימאו כל השמיים וכשחזרו בתשובה למסור נפשם על העבודה הושיעם ה' על ידי כהנים עובדי העבודה בבית ה' ע"כ נעשה הנס גם כן בנרות תחת אשר הערו נפשם למות על קיום העבודה ולפיכך לא קבעום אלא להלל ולהודות שהיא העבודה שבלב".

גם הלבוש (או"ח סי' תרע סע' ב) כתב דברים דומים, "ומפני שלא נמסרו ישראל באותו זמן ביד מושל אחד שהיה מושל עליהם להריגה כמו שהיה בימי המן, אלא שבאו האויבים עליהם למלחמה ולא בקשו מהם אלא ההכנעה, ולהיות ידם תקיפה על ישראל ולהעבירם על דתם, כידוע ממעשה אנטיוכוס שלא גזר עליהם להרוג ולהשמיד רק צרות ושמדות כדי להמיר דתם, כדרך המלכים המנצחים זה את זה וכובשין אחד מדינות חבריהם ומכריחן לאמונתן, ואם היו ישראל מכניעים להם להיות כבושים תחת ידם ולהעלות להם מס וחוזרים לאמונתם חלילה, לא היו מבקשים יותר, אלא שנתן השם יתברך וגברת יד ישראל ונצחום, לכך לא קבעום אלא להלל ולהודות, ולא למשתה ושמחה, כלומר כיון שהם רצו למנוע אותנו מזה לכפור בדת ח"ו, ובעזרתו יתברך לא הפיקו זממם וגברת ידו, לכך קבעו אותם לחזור ולשבח ולהודות לו על שהיה לנו לאלהים ולא עזבנו מעבודתו, אבל בימי המן שהיתה הגזירה להרוג ולהשמיד את הגופות שהוא ביטול משתה ושמחה, ולא את הנפשות שאפילו המירו דתם ח"ו לא היה מקבל אותם, לכך כשנצלו ממנו קבעו להללו ולשבחו יתברך גם כן על ידי משתה ושמחה".

והט"ז ביאר באופן קצת שונה, "ונראה הטעם דלא קבעו כאן לשמחה כמו בפורים דבפורים היה הנס מפורסם להצלת נפשות וע"ז יש שמחה בעוה"ז משא"כ בחנוכה דאע"ג דהיתה ישועה ממנו יתברך במלחמה מ"מ לא היה מפורסם ע"ז הנס רק בנרות היה הנס מפורסם, ע"כ קבעו להלל ולהודות כי אין מזה שמחה בעוה"ז והצלת נפשות היה טפל בזה ע"כ עשו עיקר מן הנס המפורסם שהוא מורה על הודיה כי כן ראו רצונו יתברך בזה".

וכך פסק להלכה השו"ע (סי' תרע סע' ב) "ריבוי הסעודות שמרבים בהם הם סעודות הרשות, שלא קבעום למשתה ושמחה".

3. רמ"א הגיה על דברי השו"ע הנ"ל "ונוהגין לומר זמירות ושבחות בסעודות שמרבים בהם, ואז היו סעודת מצוה" וביאר המשנה ברורה (ס"ק ט) "ר"ל בצרוף זה וכ"פ הרש"ל והב"ח כהיש אומרים וכתב הרש"ל שכל שעושה כדי ליתן שבח למקום או לפרסם הנס או המצוה הכל סעודת מצוה".

אמנם הפרי מגדים (א"א ס"ק ד) תמה על זה, שאם כן בכל השנה כולה ולא רק בימי החנוכה, אם יאמרו פיוטים ושירים לכבוד ה' הסעודה תחשב סעודת מצווה, והרי לא מצינו דבר כזה? הרה"ג אליהו שלזינגר שליט"א מביא בספרו מצות נר איש וביתו (סי' א ס"ק כ) תירוץ לזה בשם חידושי הרי"מ "דבמקום אחר אף אם אומרים שירות ותישבחות לא הוי סעודת מצוה, רק בחנוכה שקבעום להודות בהלל ובהודאה הוי סעודת מצוה על ידי שירות ותישבחות". כלומר שבחנוכה סיבת הסעודה היא המצוה ובהצטרף השירים והתישבחות הסעודה נשבת סעודת מצוה, מה שאין כן בשאר ימים בהם הסעודה היא כדי להשביע את הרעב, ואז גם כשאומרים שירות אין בזה סעודת מצוה. הסבר נוסף לדבר רמ"א הוא שיש שיטה בראשונים שהסעודות בחנוכה הם סעודות מצווה (ולא כדעת השו"ע) ורמ"א התלבט כמי להכריע, ולכן כתב שאם שרים תשבחות לה' הסעודה נחשב לסעודת מצווה.

שכן רמ"א עצמו כתב בדרכי משה הארוך (סי' תרע) שיש סמך למי שכתב שהוי סעודת מצווה מדברי רש"י אך לא ביאר כוונתו, אמנם בחידושי אנשי שם ביאר דממה שרש"י כתב בסוגיא דשבת "ה"ג ועשאו ימים טובים בהלל והודאה- לא שאסורין במלאכה שלא נקבעו אלא לקרות הלל ולומר על הנסים בהודאה" וממש"כ רש"י למעט דווקא איסור מלאכה נראה דס"ל שבמשתה וסעודה הם זהים ליו"ט.

כדברים האלה מצאנו מפורש בכל בו (ריש סי' מ"ד) שכתב "ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו עושין אלה הימים בכל שנה ושנה ימי משתה ושמחה והלל".

הרמב"ם (חנוכה פ"ג ה"ג) כתב "מפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחלתן מליל חמשה ועשרים בכסלו ימי שמחה והלל ומדליקין בהן הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות להראות ולגלות הנס" וביאר היש"ש (בב"ק פ"ז סי' לז) דמש"כ הרמב"ם 'שמחה' כוונתו לסעודה וכן ביארו בדברי הרמב"ם בנימוקי מהרא"י ובבנין שלמה.

וכן נמצא במנהגי מהר"ש מאוסטרייך (סי' תק"מ) "ומה"ר שלום אמר שבחנוכה יש לנהוג שמחה ומשתה, וכן הוכיח קצת מן המיימוני".

וכדברים האלה בפירוש דברי הרמב"ם כתב גם בשו"ת דברי יציב (או"ח ב סי' רפ"ג ד"ה וז"ל הרמב"ם וד"ה ובלשון) וביאר שברמב"ם שם (ה"א וה"ב) מבואר שנעשו שני ניסים הא' ישועה בגשמיות מצריהם והשני נס פח השמן וע"פ זה ביאר שמש"כ הרמב"ם הלל ושמחה היינו כנגד הישועה השמית ומש"כ להדליק נרות היינו כנגד נס פח השמן.

הראב"ה (סוף הל' חנוכה) כתב "ואם טעה ולא אמר על הנסים בתפלה אין מחזירין אותו, אבל בברכת המזון מחזירין אותו".

הב"ח (שם ד"ה ולענין) כתב שיש שרצו להוכיח מכאן דדעת הראבי"ה ג"כ דנצטוו על סעודה דאל"כ מדוע מחזירים אותו והרי הוי סעודת רשות.
ואכן המהרש"ל (שם ובשו"ת סו"ס פ"ה) והב"ח (שם) פסקו בזה כדעת רוב הראשונים שיש חיוב סעודה בחנוכה והסעודה היא סעודת מצוה.

ב. האם יש חיוב לעסוק בהלכות חנוכה בימי חנוכה?

מתקנת חכמים לשאל ולדרוש בהלכות המועדים שלשים יום לפני בוא המועד. אולם בחנוכה ופורים לא תקנו ואין חובה לדרוש בהלכותיהם טרם זמנם.
אך בהגיע חנוכה ובמשך כל ימיו, יש לעסוק בהלכות חנוכה, בדומה לכל חג בו יש חיוב לעסוק בהלכות החג⁴.
נוסף על כך, חנוכה מתייחד כ'חג התורה שבעל פה', ניצחון חכמי ישראל והתורה על תרבות יון המקולקלת, ומצד זה ודאי שראוי ונכון להרבות ולהוסיף בימי חנוכה בלימוד תורה ועל ידי כך להוסיף אור בעולם⁵.

מקורות והערות

4. [לגבי לימוד הלכות פסח שלשים יום קודם פסח, כבר כתבנו בהלכה שבועית לפני פסח תשע"ד].
בשו"ת משנה הלכות (חלק יא סי' תקמז) הוכיח שאין חיוב ללמוד הלכות חנוכה ופורים לפני זמנם. לפי שבגמרא (מגילה ד א) נאמר "ואמר רבי יהושע בן לוי פורים שחל להיות בשבת שואלין ודורשין בענינו של יום מאי אריא פורים אפילו יום טוב נמי דתניא משה תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בענינו של יום הלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת והלכות חג בחג פורים איצטריכא ליה מהו דתימא נגזור משום דרבה קא משמע לן". ופירש רש"י "דגזר לקמן בקריאת מגילה שמא יעבירנה ארבע אמות ברשות הרבים, אף כאן גזרו דרשה אטו קרייה".
והתוס' (ד"ה מאי) פירשו "נראה לי דה"פ מאי אריא פורים דאין דורשין בו מקודם לכן שלשים יום דמשום הכי לידרוש בו ביום אפילו בי"ט דדרשין שלשים יום לפניו ואפילו הכי דורשין בו ביום כדתניא וידבר משה את מועדי ה'".

ומבאר הלחם משנה (הל' מגילה פ"א הי"ג) שבאמת בכל פורים יש חובה לדרוש בהלכותיו ולא רק בפורים שחל בשבת, אמנם בשבת היה מקום לטעות ולומר שאין חיוב ולכן חידש רבי יהושע בן לוי שאף בשבת חייבים.

ומכאן, אומר המשנה הלכות, לכל חנוכה ופורים, שאין חיוב לדרוש לפניהם אבל יש חיוב לדרוש בהלכותיהן בחג עצמו. לפי שאין סברה לחלק בין חנוכה לפורים בזה.

5. מלבד האמור לעיל (ס"ק 2) בעניין תקנת חנוכה שהייתה בעיקר מחמת הגזרה על התורה, שמזה מובן שבימים אלו ראוי להתחזק בעניינם המיוחד, כלומר לימוד התורה וקיומה, כמה מגדולי ישראל קראו שלא להתבטל בחנוכה אלא להקדישו לתורה. לדוגמא ראה מה שכתב בשו"ת חוות יאיר (סי' קכו): "ונהירנא כד הוינא טליא נמנו ורבו בעלי תקנות ובראשם א"א הגאון מוהרר"ש זצ"ל לשנות מנהג קדום הנהוג שלא לשחוק כל השנה רק בימי חנוכה והרע בעיני א"א החסיד שיהיו ימי נס הקבועים להודות ולהלל מיוחדים לשחוק וקלות וביקש לאסרם ולקבוע תחתיהם ח' ימי אידם שאין בהם ביטול משא ומתן שבני אדם נשארים בבתיים ולא עלתה בידו כי לא הסכימו לשנות מנהג".
והדברים ארוכים, מפורסמים וידועים. ובעזרת ה' נזכה להוסיף אור תורה בימי החנוכה.